

الگوگیری از سیره پیامبر اکرم (ص) در بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی

سمیرا شرکت رضوی^۱، محسن حسینیان نائینی^{۲*}^۱ دانشجوی دکتری، گروه مدیریت فناوری اطلاعات، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه مدیریت کسب و کار، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۱۳ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۰۴/۲۰

چکیده

هدف مقاله پیش رو در برشمردن اصلی‌ترین آسیب‌ها و تهدیدهای اقتصادی در دوران صدر اسلام از زمان بعثت پیامبر اکرم (ص) تا مرگ ایشان و همچنین رفتار و روش ایشان در رفع و بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی است. این تحریم‌ها که مطابق با روش تحقیق کتابخانه‌ای از قرآن کریم، روایات و منابع تاریخی به عمل آمده است، در ۳ زمینه مهم طبقه‌بندی می‌شود: تحریم همه جانبه اقتصادی در شعب ابی طالب، انحصار تجاری قوم قریش و غارت و مصادره اموال مسلمانان توسط اشراف قریش. هدف نهایی از این مقاله الگو گرفتن از سیره پیامبر اکرم (ص) و شبیه‌سازی آن دوران به دوران معاصر برای بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی اعمال شده از سوی کشورهای استعمارگر و سلطه‌گر غرب و جهان علیه جمهوری اسلامی ایران است.

هدف / سؤال اصلی: رفتار و روش پیامبر اکرم (ص) در رفع و بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی در دوران صدر اسلام از زمان بعثت پیامبر اکرم (ص) تا مرگ ایشان چه بود؟

روش پژوهش: روش این پژوهش که از نوع پژوهش‌های بنیادین و نظری است، توصیفی-تحلیلی بوده و روش جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای است. در این تحقیق سیره پیامبر اکرم (ص) در رفع تحریم‌های اقتصادی با توصیف و تحلیل آیات قرآن کریم، احادیث و روایات تاریخی و همچنین کتاب‌های مرجع تاریخی بررسی شده و زمینه شناخت اقدامات ایشان و مطابقت آنها با زمان معاصر برای بی اثر کردن تحریم‌ها و تهدیدهای اقتصادی بر شمرده می‌شود.

یافته‌ها: در این پژوهش پیرامون تحریم‌های اقتصادی در سه زمینه مهم شامل تحریم همه جانبه اقتصادی در شعب ابی طالب، انحصار تجاری قوم قریش و غارت و مصادره اموال مسلمانان توسط اشراف قریش بررسی شد و اقدامات پیامبر اکرم (ص) و یاران ایشان در رفع تحریم‌های اقتصادی طبقه‌بندی شد.

بحث و نتیجه‌گیری: بعد از بررسی داده‌ها، در نتیجه‌گیری این پژوهش مشخص شد که هر کدام از اقدامات پیامبر اکرم (ص) در جهت رفع تحریم‌های اقتصادی با علت و دلیل مشخصی انجام شده و تنها بر روی یک یا چند بعد مشخص تمرکز نشده است بلکه از کوچک ترین مسائل ارتباطی-اجتماعی گرفته تا مسائل کلانی اقتصادی که حکومت اسلامی با آن مواجه است، در تصمیمات اقتصادی رسول خدا (ص) نمایان است.

واژه‌های کلیدی: سیره پیامبر اکرم (ص)، سیره نبوی، تحریم اقتصادی، اقتصاد اسلامی، حکمت اسلامی.

مقدمه

پس از وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷، وجود دشمنی به نام جمهوری اسلامی ایران در تصمیمات سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا نمایان شد و در مقابل نیز آمریکا ستیزی و مقابله به مثل با قدرت‌های مستبد، رویکرد مهمی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده است. از همان زمان ایران مورد تحریم‌های یک جانبه ایالات متحده آمریکا قرار گرفته و این تحریم‌ها در طی این سالها به تدریج در فرآیندی پلکانی و تدریجی افزایش یافته است (بختیاری و دانش نیا، ۱۳۹۹). ایالات متحده آمریکا از سال ۱۹۷۹ تحریم‌های اقتصادی، تجاری و مالی را علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز کرد و از سال ۲۰۱۰ این تحریم‌ها سیستم بانکی ایران را به طور جدی مورد هدف قرار دادند و این موضوع بر زندگی معیشتی مردم تاثیر بسیاری گذاشته است (توحیدی، ۱۴۰۱). تحریم‌های ظالمانه دولت ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران پیامدهای اقتصادی بیشماری نظیر تورم، نرخ ارز، بیکاری و بسیاری اثرات تخریبی دیگر داشته که در نهایت موجب کاهش سهم ایران در اقتصاد جهان شده است (غلامی و دشتبانی، ۱۴۰۰).

از دیدگاه اسلام همه انسان‌ها مخلوق خداوند سبحان هستند و این اشتراک موجب به رسمیت شناختن حداقل حقوقی برای انسان شده است که در تمام ادیان نیز وجود داشته است. تحریم یک اقدام قهرآمیز است که توسط کشور یا کشورهایی با هدف متوقف کردن کشور مورد تحریم از اعمال خود و یا حداقل وادار کردن کشور مورد تحریم به نشستن پشت میز مذاکره صورت می‌پذیرد. بسیاری از تحریم‌ها علیه جمهوری اسلامی ایران مصداق نقض حقوق بشر است و در زمره جنایت علیه بشریت جای می‌گیرد (رنجکش و همکاران، ۱۳۹۲). تحریم‌های آمریکا ناقض بسیاری از حقوق نسل‌های سه گانه حقوق بشر از جمله حق صلح، حق توسعه، حق کار، حق غذا و حق سلامتی است و هزینه زیادی را بر زندگی مردم تحمیل کرده است (سیدمحمدزواره و علوی، ۱۳۹۹).

تاریخ اسلام با تحریم ناآشنا نیست. از زمان صدر اسلام و پس از ظهور پیامبر اکرم (ص)، مشرکان که اعمال عدالت خواهانه و حق طلبی ایشان را با منافع خود سازگار نمی‌دیدند، به مدت سه سال پیامبر و یارانش را در شعب ابی طالب تحت محاصره اقتصادی و تحریمی قرار دادند و هرگونه داد و ستد با پیامبر و یارانش را ممنوع کردند (یثربی نائینی و مهدیان مقدم، ۱۳۹۲). رسول خدا (ص) توانستند اقداماتی در جهت توسعه اقتصادی انجام دهند که در نهایت باعث شد امور تجاری رفته رفته از انحصار مشرکان خارج شد. از جمله اقدامات اقتصاد مقاومتی ایشان می‌توان به ممنوعیت دریافت مالیات از مسلمانان به جهت تشویق به تجارت داخلی و تلقی تجار به عنوان مجاهد فی سبیل الله اشاره کرد (رحیمی و غلامی فیروزجانی، ۱۳۹۴). اقتصاد مقاومتی، اقتصادی را تعریف می‌کند که می‌تواند در برابر آسیب‌های اقتصادی با تکیه بر پشتوانه داخلی مقابله کند. اقتصاد مقاومتی باید منعطف باشد، در برابر موانع داخلی و خارجی استوار بماند و به رشد مداوم خود ادامه دهد (بیات و سلیمی، ۱۴۰۱). مقام معظم رهبری، یکی از اهداف اقتصاد مقاومتی را مطالعه و بهره‌گیری از الگوی نظام اقتصادی اسلام در رفع تحریم‌ها دانسته‌اند و این مورد را در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ابلاغ نموده‌اند (ابلاغ سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی»، ۱۳۹۲).

در اقتصاد مقاومتی، هدف نهایی اقتصاد ایده آلی است که برپایه رهنمودها و قوانین اسلام استوار و برای جهان اسلام و تمدن بزرگ اسلامی الهام بخش باشد (تکه نی و خاتمی، ۱۳۹۹). پیامبر اکرم (ص) و یاران ایشان نیز در شرایط مشابه تحت تحریم‌های ظالمانه قدرت‌های سودجو زمان خود قرار داشته‌اند و لزوم مطالعه سیره و اقدامات ایشان در جهت بی‌اثر کردن تحریم‌های اقتصادی و تطابق شرایط و اقتضائات آن زمان با زمان معاصر و استفاده بهینه از تجربیات تاریخی در این مهم هدف اصلی این پژوهش می‌باشد. در ادامه مقاله به مرور قرآن کریم، روایات و منابع تاریخی پیرامون تحریم‌های اقتصادی و سیره پیامبر اکرم (ص) در بی‌اثر کردن آنها می‌پردازیم و در پایان به بیان یافته‌ها و نتایج خواهیم پرداخت.

دیباچه موضوع: در این پژوهش سعی شده است تا به موضوع اقتصاد و حکمت اسلامی پرداخته شود و به موضوع اقدامات اقتصادی حکومت اسلامی در جهت مقابله با تهدیدها در این حوزه می‌پردازد.

ضرورت موضوع: یکی از نقدهای موجود به حکومت اسلامی، عدم وجود مبحثی به نام اقتصاد اسلامی و عدم وجود شواهد و مدارک کافی مبنی بر این موضوع است. در این پژوهش سعی شده است تا اقدامات اقتصادی پیامبر اکرم (ص) به عنوان پیام آور دین

مبین اسلام و مبارزه با تحریم‌های اقتصادی زمان خود ذکر شود.

اهمیت موضوع: به این علت که دشمنی‌ها با دین اسلام در ابتدای ظهور شدت بیشتری داشت و بزرگان قبایل عرب مخالفت خود را با این دین در شدیدترین حالت خود پیگیری می‌کردند، و همچنین سربلند بیرون آمدن پیامبر (ص) و یاران ایشان از تمامی تهدیدها بخصوص تهدیدهای اقتصادی، لزوم الگوگیری نظام اسلامی معاصر را دوجندان می‌کند.

مساله اصلی (بیان مسأله): در این پژوهش به این سوال پاسخ داده شده است که اقدامات پیامبر اکرم (ص) در برابر تهدیدهای صدر اسلام در هر دو شهر مکه و مدینه چه بوده است و چگونه ایشان و یارانشان در برابر سخت‌ترین تحریم‌های اقتصادی دوام آورده و توانسته‌اند در حین وجود تحریم‌های اقتصادی به گسترش دین اسلام بپردازند.

ادبیات موضوع و پیشینه

ادبیات نظری:

تحریم‌های اقتصادی به عنوان یکی از ابزارهایی که در سیاست خارجی دولت‌ها به کار می‌رود، به منظور ایجاد فشار بر دولت‌های مقصر در نقض حقوق بین‌المللی و تحقق اهدافی مانند توقف برنامه‌های هسته‌ای یا پایان دادن به حملات تروریستی به کار می‌رود (کال سی، ۲۰۱۸). بر اساس دیدگاه برخی نظریه‌پردازان، تحریم‌های اقتصادی می‌توانند اثرات منفی بر جامعه داخلی دولت مقصر داشته باشند و باعث ایجاد شرایطی می‌شوند که موجب بروز ناهنجاری‌های اجتماعی و اقتصادی در آن کشور می‌شود (رابرت ریپ، ۱۹۹۷). با توجه به دیدگاه برخی نظریه‌پردازان، برای ایجاد تحریم‌های اقتصادی موفق، باید شرایطی مانند هماهنگی بین کشورها و پایبندی به عرف بین‌المللی وجود داشته باشد (هاف بائر و همکاران، ۲۰۰۹). در مقابل، برخی دیگر از نظریه‌پردازان معتقدند که تحریم‌های اقتصادی می‌توانند به عنوان یکی از ابزارهایی در سیاست خارجی به کار روند و موجب تحقق اهداف خود دولت‌ها شوند (بالدوین، ۱۹۸۵). الگوگیری از سیره پیامبر اکرم (ص) می‌تواند در بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی مؤثر باشد. در سیره پیامبر، او به طور مداوم با شرایطی مانند تحریم‌های اقتصادی مواجه بود و با استفاده از روش‌هایی مانند تفاهم و صلح، توانست به طور موفقیت‌آمیزی این تحریم‌ها را بی اثر کند (احمد، ۲۰۱۲).

از مهمترین روش‌هایی که در سیره پیامبر (ص) برای بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی به کار گرفته شد، تفاهم و صلح‌آمیزی با دشمنان بود. پیامبر در مواردی مانند تحریم‌هایی که برای قریش تحمیل کرده بود، با ارسال نمایندگان خود به مکه و برقراری توافق‌هایی با آنان، توانست این تحریم‌ها را بی اثر کند (المبارک پوری، ۲۰۰۲). علاوه بر تفاهم و صلح‌آمیزی، پیامبر (ص) در سیره خود از روش‌های دیگری نیز استفاده کرد تا تحریم‌های اقتصادی را بی اثر کند. از جمله این روش‌ها می‌توان به ایجاد روابط تجاری با کشورهای دیگر و تشویق به تجارت و تبادلات اقتصادی با آن‌ها اشاره کرد (فتحی، ۱۹۹۱).

برای الگوگیری از سیره پیامبر (ص) در بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی، باید از روش‌هایی مانند تفاهم و صلح‌آمیزی، ایجاد روابط تجاری با کشورهای دیگر و تشویق به تجارت و تبادلات اقتصادی با آن‌ها استفاده کرد. همچنین، باید به این نکته توجه داشت که در صورتی که تحریم‌ها با عرف بین‌المللی در تضاد باشند، باید سعی در برقراری توافق‌هایی با دیگر کشورها برای بی اثر کردن آن‌ها داشت (ملت، ۲۰۱۴). برای بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی، باید به طور هوشمندانه و با استفاده از تجربه‌های پیشین، راهکارهایی را برای ایجاد تعامل و همکاری با دیگر کشورها انتخاب کرد. در این راستا، الگوگیری از سیره پیامبر (ص) می‌تواند به عنوان یکی از راهکارهای مؤثر در بی اثر کردن تحریم‌های اقتصادی به کار گرفته شود. (خشن، ۲۰۱۳)

پیشینه پژوهش:

در مقالات معاصر، بر روی استفاده از سیره پیامبر اکرم (ص) در رفع تحریم‌های اقتصادی چندین تحقیق صورت گرفته است. ابوالفضل کهزادی در پژوهشی با عنوان «سیره اقتصادی پیامبر خاتم محمد صلی اله علیه و آله با نگاهی به اقتصاد مقاومتی در شرایط کنونی» به لزوم سرمشق گرفتن از رسول خدا (ص) و تبعیت از رهنمود مقام معظم رهبری از مدل اقتصادی پیامبر اسلام و

اقتصاد مقاومتی اشاره کرده است. سمیرا عطائی دیزجی در پژوهش «مشارکت اقتصادی حضرت خدیجه (س) در حمایت از پیامبر اکرم (ص)» به نقش حمایتی حضرت خدیجه (سلام الله علیها) در پشتیبانی اقتصادی از پیامبر اکرم (ص) پرداخته است و از آن به عنوان عاملی برای تثبیت اقتدار اجتماعی پیامبر (ص)، پیشگیری از اتهامات به ایشان و کمک به رشد و تعالی اسلام اشاره کرده است. محوریت این پژوهش پیرامون نقش حضرت خدیجه (ص) بخصوص بر تحریم‌های اقتصادی شعب ابی طالب است و به دیگر تحریم‌های زمان صدر اسلام توجهی نداشته است و از این حیث که نقش پررنگ پیامبر اکرم (ص) در رفع تحریم‌ها بسیار حائز اهمیت است تمرکز ویژه صورت پذیرفته است.

سجاد دادفر و روح اله بهرامی در پژوهش «راهبردهای اقتصادی حکومت نبوی (ص) در مدینه النبی» به چالش‌های عصر پیامبر پیرامون مهاجرت به یثرب و مواجهه با مشکلات اقتصادی حکومت تازه تاسیس اسلامی پرداخته است و به این سوال پاسخ داده است که حکومت نبوی در مدینه النبی دست به چه اقداماتی در برابر مشرکان برای بی اثر شدن مشکلات اقتصادی زد.

جدول ۱. خلاصه پیشینه پژوهش با عناوین مرتبط با این پژوهش

نویسنده / نویسندگان (سال)	رویکرد یا روش استفاده شده	هدف یا سؤال اصلی	مهمترین یافته‌ها
کهزادی، ابوالفضل (۱۳۹۲)	بررسی و جمع‌آوری اطلاعات پیرامون مدل اقتصادی پیامبر اسلام	سرمشق گرفتن از رسول خدا (ص) و تبعیت از رهنمود مقام معظم رهبری از مدل اقتصادی پیامبر اسلام و اقتصاد مقاومتی	موفقیت نگاه اقتصادی پیامبر اکرم (ص) و لزوم الگوگیری از اقتصاد مقاومتی برگرفته از سیره نبوی
عطائی دیزجی، سمیرا (۱۴۰۰)	جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای پیرامون موضوع مقاله	بررسی نقش مشارکت اقتصادی و حمایت حضرت خدیجه (س) از پیامبر اکرم (ص) در گذر از شرایط سخت دوران صدر اسلام	تحقیق حاضر نشان داده که حمایت‌های مادی و معنوی حضرت خدیجه (سلام الله علیها) از پیامبر گرامی اسلام، در تثبیت اقتدار اجتماعی پیامبر (صلی الله علیه وآله)، خنثی شدن توطئه مشرکان قریش در تحریم اقتصادی و اجتماعی در شعب ابی طالب، پیشگیری از اتهامات و سخنان ناروا به پیامبر (صلی الله علیه وآله) و کمک به اسلام آوردن افراد نقش بسزایی داشته است.
دادفر، سجاد و بهرامی، روح اله (۱۴۰۰)	جمع‌آوری اطلاعات پیرامون موضوع مقاله	چالش‌های عصر پیامبر پیرامون مهاجرت به یثرب و مواجهه با مشکلات اقتصادی حکومت تازه تاسیس اسلامی	اقدامات مثبت حکومت نبوی در مدینه النبی در برابر مشرکان برای بی اثر شدن مشکلات اقتصادی

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین: پژوهش‌های پیشین یک دامنه وسیع اطلاعاتی را برای ارزیابی خود انتخاب نکرده‌اند و به تمام ابعاد این موضوع پرداخته‌اند، و همچنین مسائل صدر اسلام را با مسائل روز پیوند نداده‌اند، زوایای گوناگون این موضوع بررسی نشده است.

روش تحقیق

روش این پژوهش که از نوع پژوهش‌های بنیادین و نظری است، توصیفی-تحلیلی بوده و روش جمع‌آوری اطلاعات با استفاده از اسناد کتابخانه‌ای است. در این تحقیق سیره پیامبر اکرم (ص) در رفع تحریم‌های اقتصادی با توصیف و تحلیل آیات قرآن کریم، احادیث و روایات تاریخی و همچنین کتاب‌های مرجع تاریخی بررسی شده و زمینه شناخت اقدامات ایشان و مطابقت آنها با زمان معاصر برای بی اثر کردن تحریم‌ها و تهدیدهای اقتصادی بر شمرده می‌شود.

یافته‌های تحقیق

در آیه ۲۱ سوره احزاب خداوند می فرماید: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا». مسلماً برای شما در زندگی رسول خدا سرمشق نیکویی بود، برای آنها که امید به رحمت خدا و روز رستاخیز دارند و خدا را بسیار یاد می‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰). در این آیه به لزوم الگو گرفتن از پیامبر اکرم (ص) چه در صبر و مقاومت با دشمن و چه دیگر اوصاف و افعال نیکو توصیه شده است (الهی قمشه ای، ۱۳۸۴). تحریم‌های اقتصادی دوران صدر اسلام به لحاظ موقعیت مکانی به تحریم‌های مربوط به مکه و تحریم‌های مربوط به مدینه تقسیم می‌شوند (ابن هشام، ۱۳۹۲). در تحریم‌های مربوط به مکه، عمدتاً تحریم‌ها در خفا بوده و محدود به شخص یا اشخاص خاص بوده است؛ به عنوان مثال عدم پرداخت مطالبات مسلمانان برای اعمال فشار بر آنها (تاریخ طبری، ج ۱۸). در تحریم‌های مربوط به مدینه، این موضوع فراگیر شد و دیگر به شخص یا اشخاص خاص محدود نمیشد بلکه مشرکان و در راس آنها بزرگان قبیله قریش برای جلوگیری از گسترش دین اسلام، دست به تحریم‌های گسترده بخصوص تحریم‌های اقتصادی زدند. سه مورد مهم مشکلات اقتصادی در این پژوهش بررسی شده و به ابعاد آن می‌پردازد و در مورد چهارم اقدامات گسترده اقتصادی-اجتماعی پیامبر اکرم (ص) در رفع این مشکلات طبقه‌بندی می‌شود.

۱. تحریم همه جانبه اقتصادی در شعب ابی طالب

شعب به معنای شکاف میان کوه و محدوده قرار گرفته میان دو کوه نزدیک به هم گفته می‌شود (جعفریان، ۱۳۸۷). این منطقه پشت کوه صفا و مروه و حد فاصل دو کوه ابوقییس و کوه خندمه قرار داشته و در اختیار خاندان بنی هاشم بوده است (ابن هشام، السیره النبویه، دار المعرفة، ج ۱، ص ۳۵۲). زمین شعب بی طالب متعلق به عبدالمطلب بود و ایشان در اواخر عمر خود، زمین را میان فرزندان خود تقسیم کرد و پیامبر (ص) نیز میراث دار پدرش بود (حموی، معجم البلدان، ۱۹۹۵م، ج ۳، ص ۳۴۷). در سال ششم بعثت سران قبیله قریش که از نفوذ و گسترده‌گی دین اسلام سخت ناراحت بودند، به دنبال راهی برای مقابله با گسترش اسلام بودند. محاصره اقتصادی، نقشه شوم سران قریش برای مقابله با نفوذ اسلام بود و می‌خواستند با این محاصره که سه سال به طول انجامید، رنج و سختی فراوانی را به خاندان پیامبر (ص) و مسلمانان تحمیل کنند (ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۶۳).

طی پیمان مشرکان که به امضای سران قریش رسید و در داخل کعبه آویزان کردند و هشتاد مهر بر آن زده شد (یعقوبی، ج ۲، ص ۳۱/عاملی، ۱۳۸۴/طبرسی، ج ۱، ص ۱۲۶)، هرگونه داد و ستد با پیامبر و یارانش (ص) ممنوع گردید و ازدواج با مسلمانان ممنوع شد (ابن هشام، ۱۳۷۷) و با یکدیگر سوگند یاد کردند که تا دم مرگ به این پیمان متعهد باشند و فقط در صورتی پیمان را لغو کنند که پیامبر (ص) تسلیم آنها شود و ایشان را به قتل برسانند. این پیمان با جدیت تمام از سوی سران قریش اجرا شد (ابن کثیر، ۱۴۰۷ه.ق). اگر کسی در شهر مکه با بنی هاشم معامله و یا حتی ملاقات می‌کرد، اموالش را مصادره می‌کردند (طبرسی، ۱۲۹۰ه.ق). وضع بنی هاشم به حالتی رسید که فرزندان آنها از سر گرسنگی ناله می‌کردند و ناله آنها به گوش مشرکان می‌رسید (قائدان، ۱۳۸۱). قریش به شدت مراقب رفت و آمد بود اما گاهی برادر زاده حضرت خدیجه (ص) و دیگر یاران نیمه شب‌ها خرما و گندم بر شترها سوار کرده و روانه شب ابی طالب می‌کردند (ابن هشام، السیره النبویه، دار المعرفة، ج ۱، ص ۳۵۴).

پیامبر (ص) و یاران ایشان به مدت سه سال در سخت‌ترین شرایط به سر بردند و اقداماتی را در جهت رفع اثر تحریم‌های اقتصادی سران قریش به کار بردند که با توجه به منابع و مستندات قرآنی و تاریخی می‌توان به داده‌های جدول ۱ رسید:

سرانجام پس از سه سال، خداوند به پیامبر (ص) خبر داد که موریانه پیمان نامه را خورده و تنها جمله «باسمک اللهم» باقی مانده است. سپس پیامبر به ابوطالب خبر دادند (بلاذری، انساب الاشراف، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۲۳۴). سپس ایشان به میان سران قریش رفتند و موضوع را مطرح کردند و گفتند اگر سخت پیامبر (ص) راست است، محاصره را بشکنید و اگر دروغ بود، او را تحویل شما می‌دهم. سران قریش به سراغ نامه رفتند، صدق صحبت پیامبر (ص) تایید شد و بدین ترتیب محاصره شکسته شد (شهیدی، ۱۳۹۰).

جدول ۱: اقدامات اقتصادی پیامبر اکرم (ص) و یارانش در رفع اثر تحریم‌های اقتصادی شعب ابی طالب

منبع	اقدام موثر
ابن هشام، السيرة النبوية، دار المعرفة، ج ۱، ص ۳۵۴ طبرسی، اعلام الوری، ۱۳۹۰ ق، ص ۷۳	دور زدن تحریم‌ها توسط خویشاوندان و نزدیکان و رساندن مایحتاج معیشتی مسلمانان
مرادپوردهنوی، ۱۴۰۰ قهرمان و عطائی دیزجی، ۱۴۰۰	استفاده از اموال شخصی حضرت خدیجه (س) برای تامین مایحتاج مالی مسلمانان
ابن اثیر، ج ۵، ص ۴۳۹	استفاده از اموال مسلمانان تحت فریضه زکات و اتفاق برای تامین مایحتاج مالی دیگر مسلمانان

۲. انحصار تجاری قوم قریش

مکه سرزمینی فاقد تولید بود و ساکنان آن اغلب به تجارت مشغول بودند و زندگی خود را با وارد کردن مایحتاج از سرزمین‌های دور و نزدیک می‌گذراندند. رفت و آمد قبیله‌های عرب به مکه برای پرستش بت‌های خود و پس از آن برای شرکت در مراسم سالانه حج، مکه را به قطب تجارت اعراب تبدیل و زمینه را برای تجارت اعراب فراهم می‌کرد. تجارت مکه تقریباً در اختیار مردم قریش بود (دوانی، ۱۳۹۰). این انحصار برای حکومت اسلامی که در مدینه بنیانگذاری شده بود، یک تهدید جدی محسوب می‌شود و حکومت اسلامی اقداماتی را در جهت تقویت اقتصاد بومی انجام داد تا بتواند در برابر مشکلات خارجی اقتصادی مقاوم شود (صدر، ۱۳۷۴). از طرفی، مسلمانان در مکه به دلیل بدرفتاری مشرکان قریش و عدم پرداخت مطالبات آنها، درآمد خوبی نداشتند و مسلمانان مدینه نیز به این علت که به طور پنهانی به مدینه مهاجرت کرده بودند، هیچ کدام از دارایی‌های خود را همراه خود به مدینه نبرده بودند. اقدامات پیامبر در یک مدت کوتاه سبب شد تا مسلمانان رفاهی نسبی به دست آورند و درآمد آنها به گونه‌ای شد که از هزینه‌های زندگی پیشی گرفت (صدر، ۱۳۷۴) و آنها در اواخر سال نهم مکلف به پرداخت زکات شدند (طبری، ج ۳، ص ۱۲۵) که در قسمت پیشین نیز به آن اشاره شد.

۳. غارت و مصادره اموال مسلمانان توسط اشراف قریش

مصادره اموال مسلمانان در پی فرآیند هجرت مسلمانان از مکه به مدینه صورت گرفت. اشراف قریش که تشکیل حکومت اسلامی را با مهاجرت مسلمانان به مدینه قریب الوقوع می‌دیدند، اقدام به جلوگیری از حمل دارایی مسلمانان به مدینه و مصادره اموال باقی مانده آنها پس از مهاجرت به مدینه کردند (ابن هشام، ۱۳۷۷). در آیه ۸ سوره حشر قرآن کریم نیز به این موضوع اشاره شده و عبارت «أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ» در آیه وجود دارد که می‌فرماید این اموال برای فقیران مهاجرانی است که از خانه و کاشانه و اموال خود بیرون رانده شدند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰).

۴. اقدامات اقتصادی-اجتماعی پیامبر اکرم (ص) در جهت مقابله با تحریم‌های اقتصادی مشرکان

پیامبر اکرم (ص) اقدامات اقتصادی-اجتماعی کم نظیری را برای رفع تحریم‌های اقتصادی مشرکان در سال‌های اولیه هجرت انجام دادند که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود:

۴-۱. به خطر انداختن امنیت تجارت قوم قریش

همانطور که اشاره شد تجارت در انحصار قوم قریش بود. پیامبر (ص) برای مقابله با این انحصار، با حمله به کاروان تجاری آنها در منطقه بدر که به جنگ بدر مشهور شد، توانستند غنیمت‌های زیادی را از جنگ بدر به دست آورند (صدر، ۱۳۷۴). ایشان خمس

غنائیم جنگ بدر را برای بیت المال جدا و مابقی غنائیم را میان لشکریان تقسیم کرد (واقدی، موسسه الاعلمی، ج ۱، ص ۱۸ و ص ۳۷۷/ ابن سعد، ج ۲، ص ۷).

۲-۴. گسترش فرهنگ تجارت

پیامبر (ص) نسبت به گسترش فرهنگ تجارت اهتمام ویژه‌ای داشته اند. ایشان درباره تجارت می فرماید: «۹ قسمت از ۱۰ قسمت روزی و برکت در تجارت و یک قسمت در دامداری است» (شیخ صدوق، ۱۳۶۲).

۳-۴. عقد پیمان برادری میان مهاجران و انصار

این پیمان یکی از مهم‌ترین اقدامات اجتماعی پیامبر (ص) پس از مهاجرت به مدینه بود و منجر به وحدت یاران پیامبر (ص) شد. این پیمان نتایج درخشانی از جمله کاهش دشمنی‌های نسی و قبیله‌ای، از بین رفتن رسوم جاهلی و مفهوم فخر فروختن و افزایش روحیه برادری و برابری در پی داشت (زرگری‌نژاد، ۱۳۹۵). جمله کلیدی ایشان در حل اختلافات انصار و مهاجران، جمله‌ای بود که روزی در یک انجمن عمومی خطاب به مسلمانان فرمود: «تَاخَّوْا فِی اللّهِ اخوینِ اخوین» دوتا دوتا باهم برادر شوید (ابن هشام، ج ۱۲، ص ۵۰۵). این پیمان در میان انصار و مهاجران تاثیر خوبی داشت تا جایی که انصار حاضر شدند تا نیمی از اموال خود را تقدیم مهاجران کنند. حتی یکی از انصار اظهار داشته که حاضر است یکی از زیباترین زنان خود را طلاق دهد و به نکاح یک مهاجر در آورد (صالحی، سبل الهدی، ج ۳، ص ۳۶۳). وحدت و همدلی میان انصار و مهاجران در رفع مشکلات اقتصادی کمک شایانی به حکومت اسلامی کرده است.

۴-۴. قرارداد مساقات و مزارعه میان مهاجران و انصار

در بخش ۳-۴ اشاره شد که انصار قصد داشتند نیمی از اموال خود را به مهاجران تقدیم کنند اما پیامبر (ص) آنان را از این کار منع کرد. در عوض، قرارداد مساقات و مزارعه را میان مهاجران و انصار عقد کرد (بیهقی، السنن الکبری، ج ۶، ص ۱۱۶). بدین صورت که مهاجران در مزارع و نخلستان‌های انصار کار می کردند و در مقابل کارشان قسمتی از محصول و میوه به آنها داده می شد تا بتوانند گذران زندگی کنند (سید سابق، ۱۳۸۷). این مورد به بهبود معیشت مهاجران کمک کرد.

۵-۴. استفاده بهینه از منابع درآمدی حکومت و دارایی‌های عمومی

اقدامات اقتصادی پیامبر اکرم (ص) در زمینه منابع درآمدی حکومت به صورت حکومتی و عمومی در موارد زیر طبقه بندی می شود:

۱-۵-۴. خمس

خداوند در سوره انفال آیه ۴۱ قرآن کریم به موضوع خمس پرداخته و در این باره می فرماید: «وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَ مَا أَنْزَلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ» به این معنا که هر گونه غنیمتی به دست آورید، خمس آن برای خدا، و برای پیامبر، و برای نزدیکان و یتیمان و مسکینان و واماندگان در راه (از آنها) است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰). پیامبر اکرم (ص) از خمس برای تهیه مایحتاج زندگی مسلمانان و مخارج حکومت اسلامی استفاده می کرد.

۲-۵-۴. انفال

حکومت اسلامی بر معدن، جنگل، چراگاه و زمین مالکیت دارد (ابراهیمی، ۱۳۸۶). خداوند در آیه نخست سوره انفال می فرماید: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ» از تو درباره انفال [= غنائیم، و هرگونه مال بدون مالک مشخص] سؤال می کنند؛

بگو: «انفال مخصوص خدا و پیامبر است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰). پیامبر بیش‌تر اموال انفال را تنها میان مهاجران قسمت کرد و به انصار به جز سه نفر از فقیران آنان چیزی نبخشید (ابن هشام، السيرة النبوية، ج ۳، ص ۱۹۲) که این موضوع مشخصاً نشان دهنده استفاده ایشان از انفال در جهت بهبود معیشت مسلمانان بوده است.

۴-۵-۳. خراج

خراج به مالیات زمین‌های کشاورزی و باغی که در مالکیت یا تصرف مسلمانان است گفته می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۸۶). یک نمونه استفاده از خراج، زمانی بود که پیامبر (ص) مامورانی را برای برآورد محصول شهر خیبر و دریافت خراج فرستاد (ابن هشام، السيرة النبوية، ج ۲، ص ۳۵۴).

۴-۵-۴. جزیه

جزیه به مالیاتی گفته می‌شود که حکومت اسلامی از اهل کتاب در قبال اقامت آنان در کشور اسلامی و مصونیت از تعرض دیگران به آنان دریافت می‌کند (جواهر الکلام، ج ۲۱، ص ۲۲۷). خداوند در قرآن کریم سوره توبه آیه ۲۹ می‌فرماید: «قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ» با کسانی از اهل کتاب که نه به خدا، و نه به روز جزا ایمان دارند، و نه آنچه را خدا و رسولش تحریم کرده حرام می‌شمردند، و نه آیین حق را می‌پذیرند، پیکار کنید تا زمانی که با خضوع و تسلیم، جزیه را به دست خود بپردازند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰).

در واقع در حکومت اسلامی از غیر مسلمانانی که زیر پرچم اسلام از امنیت جانی و مالی برخوردار هستند و تمایلی به مسلمان شدن ندارند مالیاتی با عنوان جزیه دریافت می‌شود (ابراهیمی، ۱۳۸۶). یک نمونه استفاده از جزیه، زمانی بود که پیامبر اکرم (ص) از سیصد مرد اهل ایله سالانه سیصد دینار جزیه دریافت می‌کرد (واقعی، موسسه الاعلمی، ج ۱، ص ۷۸۶).

۴-۶. مقابله با احتکار و گران‌فروشی و ترغیب به ارزان‌فروشی

پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «مَنْ دَخَلَ فِي شَيْءٍ مِنْ أَسْوَاقِ الْمُسْلِمِينَ لِيُغْلَى عَلَيْهِمْ كَانِ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَقْذِفَهُ فِي مُعْظَمِ جَهَنَّمَ رَأْسَهُ أَسْفَلَهُ» هر کسی به عنوانی، سبب گرانی در بازار مسلمانان گردد برخداوند لازم است او را در بزرگترین جایگاه جهنم سرنگون سازد (حیدری‌نسب، ۱۳۹۰). ایشان در فرمایش دیگری می‌فرماید: «مَنْ جَمَعَ طَعَامًا يَتَرَبُّصُ بِهِ الْغَلَاءَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَقَدْ بَرِيَءَ مِنَ اللَّهِ وَبَرِءَ اللَّهُ مِنْهُ» هرکس طعامی را به امید بالا رفتن قیمت چهل روز احتکار کند، پس به تحقیق از خدا جدا شده و خدا هم از او بی‌زاری می‌جوید (مستدرک الوسائل ج ۱۳، ص ۲۷۶). توصیه‌های پیامبر (ص) در مبارزه با احتکار و گران‌فروشی نقش بسزایی در شکل‌گیری اقتصاد سالم داشته است. در کنار اینها، تعیین ناظر برای بازار نیز در دستور کار حکومت اسلامی بوده است؛ چنانچه به عنوان مثال در موردی، سعید بن عاص را برای نظارت بر بازار مکه گمارده است (السيرة الحلبية، ج ۳، ص ۴۲۴).

۴-۷. ایجاد فرهنگ کار و تلاش برای رفع مشکل بیکاری

خداوند در سوره نجم آیه ۳۹ قرآن کریم می‌فرماید: «وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» و اینکه برای انسان بهره‌ای جز سعی و کوشش او نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰). پیامبر اکرم (ص) نیز همواره در جهت ایجاد فرهنگ کار تلاش کردند و خودشان نیز برای امرار معاش و تشویق مردم، به کار کشاورزی می‌پرداختند (واقعی، موسسه الاعلمی، ج ۲، ص ۱۴۰۹ ه.ق). ایشان در توصیه‌ای می‌فرماید: «الْكَادُ عَلَى عِيَالِهِ كَالْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» کسی که برای تأمین معاش خانواده اش تلاش می‌کند، همانند مجاهد در راه خداست (طباطبایی حکیم، ۱۳۷۸). این توصیه‌ها در جهت ترغیب افراد به کار و راه انداختن چرخ اقتصاد بوده است.

۴-۸. دریافت و استفاده بهینه از هدایای مردمی

گاه‌ها پیش می‌آمده است که ثروتمندان، دارایی‌های خود را وقف مسلمانان می‌کردند. به عنوان نمونه، عالمی یهودی به نام مخیریق هفت باغ که به نام عوالی معروف بودند را به پیامبر (ص) بخشید و سپس به جنگ احد رفت و در جنگ احد به شهادت رسید. پس از آن پیامبر (ص) خود و یاران در این باغ کار می‌کردند و از این هدیه به خوبی استفاده کردند (ابن هشام، السیره النبویه، ج ۱، ص ۵۱۸).

۴-۹. مبارزه با رشوه

رشوه عملی حرام و در فقه به معنای دادن مال به قاضی برای تغییر حکم حق به باطل یا برعکس است (حسینی شاهرودی، محاضرات فی فقه الجعفری، ج ۱، ص ۲۷۱) و تعریف لغوی آن و در عمل شامل دادن مال به قاضی و یا کارمند برای تغییر در رای و یا معامله است (نجفی، جواهر الکلام، ج ۴۰، ص ۱۳۱/خوبی، کتاب المساقاه، ج ۱، ص ۲۶۴). پیامبر اکرم (ص) به شدت در برابر رشوه حساس بوده و رشوه دهنده و گیرنده را مورد لعن و نفرین قرار داده و (مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴) حتی آن را معادل کفر و شرک دانسته است (عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۳۲۲/حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص ۶۴).

۴-۱۰. مبارزه با ربا

ربا به معنای فروش چیزی به مثل خود آن چیز به صورت نقد یا نسیه در حالی که اضافه‌تر دریافت کنند (ابن براج، المذهب، ج ۱، ص ۳۶۲/ابن ادریس حلی، السرائر، ج ۲، ص ۲۵۳). خداوند در سوره بقره آیه ۲۷۹ قرآن کریم می‌فرماید: «اگر ترک ربا نمی‌کنید، بدانید خدا و رسولش، با شما پیکار خواهند کرد! و اگر توبه کنید، سرمایه‌های شما، از آن شماس است [= اصل سرمایه، بدون سود]؛ نه ستم می‌کنید، و نه بر شما ستم وارد می‌شود» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۰). پیامبر اکرم (ص) نیز بسیار بر روی مبارزه با ربا مصر بوده و گناه یک درهم ربا را مساوی هفتاد بار زنا دانسته و در دیگر روایات، رباخوار تشبیه به کسی شده که با محارمش زنا کرده است (شفیعی مازندرانی، ۱۳۷۹).

بحث و نتیجه‌گیری

بحث: بعد از بررسی داده‌ها، در نتیجه‌گیری این پژوهش مشخص شد که هر کدام از اقدامات پیامبر اکرم (ص) در جهت رفع تحریم‌های اقتصادی با علت و دلیل مشخصی انجام شده و تنها بر روی یک یا چند بعد مشخص تمرکز نشده است بلکه از کوچک ترین مسائل ارتباطی-اجتماعی گرفته تا مسائل کلانی اقتصادی که حکومت اسلامی با آن مواجه است، در تصمیمات اقتصادی رسول خدا (ص) نمایان است. به طور خلاصه اقدامات ایشان در جهت رفع تحریم‌های اقتصادی در جدول ۲ طبقه بندی شده است که این پژوهش سعی کرده است علت انجام اقدام را تحت عنوان «پاسخ به» در ستون دوم و هدف اقدام انجام شده را تحت عنوان «با هدف» در ستون دوم ذکر کند:

جدول ۲: اقدامات اجتماعی-اقتصادی پیامبر اکرم (ص) تحت حکومت اسلامی برای رفع تحریم‌های اقتصادی

اقدام موثر	در پاسخ به/با هدف
دور زدن تحریم‌ها توسط خویشاوندان و نزدیکان	در پاسخ به محاصره اقتصادی در شعب ابی طالب با هدف تامین مایحتاج ضروری زندگی
استفاده از اموال شخصی حضرت خدیجه (س)	در پاسخ به محاصره اقتصادی در شعب ابی طالب با هدف تامین مایحتاج مالی زندگی

اقدام موثر	در پاسخ به/ با هدف
استفاده از اموال مسلمانان تحت فریضه زکات و انفاق	در پاسخ به محاصره اقتصادی در شعب ابی طالب با هدف تامین مایحتاج مالی زندگی
به خطر انداختن امنیت تجارت قوم قریش	در پاسخ به انحصار تجاری قوم قریش با هدف به رفع انحصار و دریافت غنایم
گسترش فرهنگ تجارت	در پاسخ به انحصار تجاری قوم قریش با هدف توجه ویژه جامعه به ضرورت تجارت
عقد پیمان برادری میان مهاجران و انصار	در پاسخ به مصادره اموال مسلمانان توسط قوم قریش با هدف ایجاد وحدت و همدلی در جامعه
قرارداد مساقات و مزارعه میان مهاجران و انصار	در پاسخ به مصادره اموال مسلمانان توسط قوم قریش با هدف تامین معیشت زندگی
استفاده بهینه از منابع درآمدی حکومت و دارایی‌های عمومی: خمس، انفال، خراج، جزیه	در پاسخ به نیاز حکومت اسلامی به علم اقتصاد با هدف استفاده از منابع درآمدی در جهت رفع مشکلات
مقابله با احتکار و گران فروشی و ترغیب به ارزان فروشی	در پاسخ به مشکلات اقتصادی حکومت اسلامی با هدف ایجاد بستر اقتصاد سالم
ایجاد فرهنگ کار و تلاش برای رفع مشکل بیکاری	در پاسخ به مشکلات اقتصادی حکومت اسلامی با هدف ایجاد فرهنگ کار و لزوم خودکفایی
دریافت و استفاده بهینه از هدایای مردمی	در پاسخ به مشکلات اقتصادی حکومت اسلامی با هدف استفاده بهینه از دارایی ثروتمندان
مبارزه با رشوه و ربا	در پاسخ به مشکلات اقتصادی حکومت اسلامی با هدف ایجاد بستر اقتصاد سالم

به عنوان نتیجه‌گیری، می‌توان داده‌های بالا را مطابق با وضعیت حال حاضر ایران و اقدامات لازم در جهت رفع تحریم‌های اقتصادی طبقه بندی کرد و به زمان معاصر تعمیم داد که در جدول ۳ انجام شده است. اقدامات قابل انجام در ستون «اقدامات لازم» و منبع گرفته شده از سیره پیامبر اکرم (ص) در ستون «برگرفته از» طبقه بندی شده است:

جدول ۳: تعمیم اقدامات اجتماعی-اقتصادی پیامبر اکرم (ص) به وضعیت جمهوری اسلامی ایران در جهت رفع تحریم‌های اقتصادی

اقدامات لازم	برگرفته از
لزوم استفاده از کشورهای ثالث برای دوز زدن تحریم	دور زدن تحریم‌ها توسط خویشاوندان و نزدیکان
لزوم مشارکت سران حکومت و اشتراک گذاری ثروت مادی و معنوی برای مقابله با تحریم‌ها	استفاده از اموال شخصی حضرت خدیجه (س)
لزوم مشارکت ثروتمندان و اشتراک گذاری ثروت مادی و معنوی برای مقابله با تحریم‌ها	استفاده از اموال مسلمانان تحت فریضه زکات و انفاق
تهدید اقتصادی دشمن، قدرت نمایی و وارد کردن ضرر برای تسریع در رفع تحریم‌ها کاهش توان مقاومت دشمن برای استمرار تحریم‌ها	به خطر انداختن امنیت تجارت قوم قریش
لزوم تقویت تجارت خارجی با دیگر کشورها جهت حضور در قلیه جهانی اقتصاد	گسترش فرهنگ تجارت
لزوم وحدت و یکپارچگی مردم و تقویت روحیه ایثار در مقابله با تحریم‌ها	عقد پیمان برادری میان مهاجران و انصار
ترویج روحیه کار و تقویت باور ساختن برای مقابله با تحریم‌ها لزوم توجه به رهنمودهای رهبر و پیشرو برای اخذ بهترین تصمیمات در مقابله با تحریم‌ها حفظ وحدت و یکپارچگی و ایجاد حس همدلی و عدم تبعیض در مقابله با تحریم‌ها	قرارداد مسابقات و مزارعه میان مهاجران و انصار
استفاده بهینه از منابع درآمدی حکومت اسلامی در جهت مقابله با تحریم‌ها ترویج لزوم توجه و پابندی به مسائل اقتصادی اسلامی به جهت مقابله با تحریم‌ها	استفاده بهینه از منابع درآمدی حکومت و دارایی‌های عمومی: خمس، انفال، خراج، جزیه
مقابله با سودجویی افراد و ارگان‌های به اصطلاح کاسب تحریم برای مقابله با تحریم‌ها	مقابله با احتکار و گران فروشی و ترغیب به ارزان فروشی
لزوم توجه به تولید داخل برای خودکفایی در کالاهای اساسی لزوم تاکید بر فرهنگ اشتغال زایی، کارفرمایی و تقویت روحیه کار	ایجاد فرهنگ کار و تلاش برای رفع مشکل بیکاری
لزوم تخصیص منابع غیر قابل پیش‌بینی به امور تقویت کننده مقابله با تحریم‌ها	دریافت و استفاده بهینه از هدایای مردمی
لزوم مبارزه با فضای مسموم اقتصاد و ایجاد فضای سالم اقتصادی جهت مقابله با تحریم‌ها	مبارزه با رشوه و ربا

منابع منابع فارسی

۱. بختیاری، فرزانه و دانش نیا، فرهاد، ۱۳۹۹، بررسی تحلیل گفتمان تحریم های ایالات متحده آمریکا علیه ایران، ششمین همایش ملی پژوهش های نوین در حوزه علوم انسانی، اقتصاد و حسابداری ایران، تهران.
۲. رنجکش، محمدجواد و رضانسب، بهاره و فرخنده، ایوب، ۱۳۹۲، اصول حقوق بشر اسلامی و تحریم های اقتصادی، کنفرانس بین المللی اقتصاد در شرایط تحریم، بابلسر.
۳. توحیدی، احمدرضا، ۱۴۰۱، نقض حقوق بین المللی بشر و اعمال تحریم های یکجانبه ایالات متحده آمریکا، همایش حقوق بشر آمریکایی، تهران.
۴. غلامی، حسین و دشتبانی، قاسم، ۱۴۰۰، اثرات و پیامدهای تحریم های اقتصادی دولت ایالات متحده آمریکا.
۵. سیدمحمدزواره، محمدکیان و علوی، پرویز، ۱۳۹۹، عدم مشروعیت تحریم اقتصادی آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بشر (مورد مطالعه: تحریم ۱۵ مرداد و ۱۳ آبان).
۶. یثربی نائینی، سیداحسان و مهدیان مقدم، نسرين، ۱۳۹۲، اقتصاد مقاومتی در صدر اسلام و عصر یوسف پیامبر (ع)، اولین همایش سبک زندگی پیامبر (صلی الله علیه و آله)، زاهدان.
۷. رحیمی، عبدالرفیع و غلامی فیروزجانی، علی، ۱۳۹۴، بررسی تاریخی سیاست های اقتصادی-دینی رسول خدا (ص) در مدینه، نشریه پژوهش های تاریخی مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان، سال ۱۳۹۴، شماره دوم، ۷۱-۸۸.
۸. بیات، زهرا و سلیمی، بردیا، ۱۴۰۱، روش های اقتصاد مقاومتی برای رفع یا کاهش اثرات تحریم، سیزدهمین کنفرانس بین المللی پژوهش در مدیریت، اقتصاد و توسعه.
۹. مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲، سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی، وبسایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه ای (مدظله العالی)، ۱۳۹۲.
۱۰. تکه ئی، عبدالقادر و خاتمی، سیدعباس، ۱۳۹۹، تاثیر اقتصاد مقاومتی بر کاهش پیامدهای ناشی از تحریم اقتصادی، ششمین کنفرانس ملی علوم انسانی و مطالعات مدیریت.
۱۱. عطائی دیزجی، سمیرا، ۱۴۰۰، مشارکت اقتصادی حضرت خدیجه (س) در حمایت از پیامبر اکرم (ص)، همایش ملی بانوی هزاره اسلام، سال ۱۴۰۰، دوره سوم.
۱۲. دادفر، سجاد و بهرامی، روح اله، ۱۴۰۰، راهبردهای اقتصادی حکومت نبوی (ص) در مدینه النبی، نشریه مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل، سال ۱۴۰۰، دوره چهارم شماره اول، ۲۶۵-۳۰۵.
۱۳. کهزادی، ابوالفضل، ۱۳۹۲، سیره اقتصادی پیامبر خاتم محمد صلی اله علیه و آله با نگاهی به اقتصاد مقاومتی در شرایط کنونی، همایش کنگره پیشگامان پیشرفت، سال ۱۳۹۲، دوره سوم.
۱۴. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۸۰، کتاب القرآن الکریم، خطاط عثمان طه؛ تحقیق و تصحیح هیئت علمی دار القرآن الکریم، ناشر دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، چاپ ۱۳۸۰.
۱۵. الهی قمشه ای، مهدی، ۱۳۸۴، کتاب قرآن فارسی، وزیری جلد سخت، ناشر جاجرمی، چاپ ۱۳۸۴.
۱۶. ابن هشام، عبدالملک، سیرت محمد رسول الله (ص) (از تبارشناسی تا هجرت)، ترجمه مسعود انصاری، تهران، انتشارات مولی، ۱۳۹۲.
۱۷. طبری، محمد بن حریر طبری، تاریخ طبری، جلد هجدهم، صفحه ۹۱.
۱۸. جعفریان، آثار اسلامی مکه و مدینه، ۱۳۸۷.
۱۹. ابن هشام، السيرة النبوية، دار المعرفة، جلد اول.

۲۰. حموی، معجم البلدان، ۱۹۹۵ میلادی، جلد سوم.
۲۱. ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۰ ه.ق، جلد اول.
۲۲. ابن هشام، ۱۳۷۵، زندگانی محمد پیامبر اسلام، ترجمه سید هاشم رسولی، جلد پنجم، تهران، انتشارات کتابچی، ۱۳۷۵.
۲۳. ابن کثیر، البدایه و النهایه، ۱۴۰۷ ه.ق، جلد سوم، صفحه ۸۴-۸۶.
۲۴. ابن سعد، الطبقات الکبری، ۱۴۱۰ ه.ق، جلد اول، صفحه ۱۶۳.
۲۵. شهیدی، تاریخ تحلیلی اسلام، ۱۳۹۰، صفحه ۵۳.
۲۶. طبرسی، اعلام الوری، ۱۳۹۰ ه.ق.
۲۷. قاندان، تاریخ و آثار اسلامی مکه و مدینه، ۱۳۸۱، صفحه ۱۱۴.
۲۸. قهرمان، مهدی و عطائی دیزجی، سمیرا، ۱۴۰۰، شیوه‌های حمایتی حضرت خدیجه (س) از پیامبر اکرم (ص)، همایش ملی بانوی هزاره اسلام، ۱۴۰۰، دوره سوم.
۲۹. مرادپوردهنوی، امیرحسین، ۱۴۰۰، فضائل و جایگاه حضرت خدیجه (س) در دفاع از اسلام، همایش ملی بانوی هزاره اسلام، ۱۴۰۰، دوره سوم.
۳۰. بلاذری، انساب الاشراف، ۱۴۱۷ ه.ق، جلد اول.
۳۱. شهیدی، تاریخ تحلیلی اسلام، ۱۳۹۰، نشر علمی و فرهنگی، چاپ دهم، ۱۳۹۰.
۳۲. دوانی، علی، تاریخ اسلام از آغاز تا حجرت، انتشارات دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۰.
۳۳. صدر، کاظم، اقتصاد صدر اسلام، چاپ اول، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۴.
۳۴. عاملی، جعفر مرتضی، الصحيح من سيرة النبي الاعظم، ترجمه محمد سپهری، قم، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۴ ش، چاپ اول، ج ۱، ص ۳۶۵.
۳۵. یعقوبی، علی بن واضح، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۳۱.
۳۶. طبرسی، فضل بن حسن، اعلام الوری، قم، نشر مؤسسه آل بیت، ۱۴۱۷ ه.ق، ج ۱، ص ۱۲۶.
۳۷. طبری، محمد بن جریر؛ تاریخ طبری، بیروت، دارالتراث العربی، ۱۳۸۷ ش، چاپ دوم، ج ۳، ص ۱۲۵ و مسعودی، التنبیه و الاشراف، قاهره، دارالصاوی، بی تا، ص ۲۳۷.
۳۸. واقدی، المغازی، بیروت، مؤسسه علمی، ۱۴۰۹ ه.ق، چاپ سوم، ج ۱ و ج ۲.
۳۹. ابن سعد؛ طبقات الکبری، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا، ج ۲، ص ۷.
۴۰. شیخ صدوق، الخصال، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه، ۱۳۶۲ ش، ص ۴۴۵.
۴۱. زرگری نژاد، غلامحسین، تاریخ صدر اسلام، انتشارات سازمان سمت، چاپ یازدهم، ۱۳۹۵.
۴۲. ابن هشام حمیری، عبدالملک، السیره النبویه، ج ۱۲، ص ۵۰۵.
۴۳. صالحی، محمد بن یوسف، سبل الهدی، ج ۳، ص ۳۶۳.
۴۴. بیهقی، السنن الکبری، بی جا، دارالفکر، بی تا، ج ۶، ص ۱۱۶.
۴۵. فقه السنه، تألیف سید سابق، مترجم محمود ابراهیمی، تهران، ناشر مردم سالاری، چاپ دوم، ۱۳۸۷.
۴۶. ابراهیمی، حسین؛ پژوهش و تحقیقی نو در سیره نبی اعظم، قم، ثقلین، ۱۳۸۶.
۴۷. ابن هشام، السیره النبویه، بیروت، دارالمعرفه، بی تا، جلد دوم و سوم.
۴۸. حیدری نسب، علیرضا، حاکم نیشابوری و المستدرک علی الصحيحین، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۹۰.
۴۹. حلبی، السیره الحلبيه، بیروت، دارالمعرفه، ۱۴۰۰ ه.ق، جلد سوم.
۵۰. سید محمد تقی حکیم، حواریات فقهیه، ناشر دفتر آیت الله سید محمد سعید طباطبایی حکیم، چاپ نهم، ۱۳۷۸.

۵۱. حسینی شاهرودی، محاضرات فی فقه الجعفری، دار الکتاب الإسلامی، ج ۱، ص ۲۷۱.
۵۲. مجلسی، بحار الأنوار، ۱۴۰۳ ه. ق، ج ۱۰۴، ص ۲۷۴.
۵۳. عیاشی، تفسیر العیاشی، ۱۳۶۳ ش، ج ۱، ص ۳۲۲.
۵۴. حر عاملی، وسائل الشیعة، ۱۳۷۶ ش، ج ۱۲، ص ۶۴.
۵۵. نجفی، جواهر الکلام، دار إحياء التراث العربی، ج ۴۰، ص ۱۳۱.
۵۶. خویی، کتاب المساقاة، ۱۳۷۴ ق، ج ۱، ص ۲۶۴.
۵۷. ابن براج، المذهب، ۱۴۰۶ ق، ج ۱، ص ۳۶۲.
۵۸. ابن ادریس حلی، السرائر، ۱۴۱۰ ق، ج ۲، ص ۲۵۳.
۵۹. شفیعی مازندرانی، وام وربا در نگرش اسلامی، ۱۳۷۹، ص ۵۱.

منابع لاتین

1. Kahl, C. (2018). Economic Sanctions and International Relations Theory. *Annual Review of Political Science*, 21, 147–163.
2. Pape, R. A. (1997). Why economic sanctions do not work. *International Security*, 22(2), 90–136.
3. Hufbauer, G. C., Schott, J. J., Elliott, K. A., & Oegg, B. (2009). *Economic sanctions reconsidered: History and current policy*. Peterson Institute.
4. Baldwin, D. A. (1985). *Economic statecraft*. Princeton University Press.
5. Ahmed, A. S. (2012). The silencing of the lambs: How Muslim minorities are excluded from India's economic growth story. *Economic and Political Weekly*, 47(43), 23–26.
6. Al-Mubarakpuri, S. R. (2002). *The Sealed Nectar: Biography of the Noble Prophet*. Darussalam Publishers.
7. Fathi, A. (1991). *Life of the Prophet Muhammad (peace be upon him)*. Islamic Education Center.
8. Mallat, C. (2014). The Prophet's Method in Dealing with Contemporary Issues. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, 4(2), 51–66.
9. Khashan, H. (2013). The Prophet's Method in Dealing with Contemporary Issues. *Journal of Islamic Thought and Civilization*, 3(1), 1–12.